

Weissmahr Béla

**A LÉLEK HALHATATLANSÁGÁNAK KÉRDÉSE AZ EMBERI
ÉRTELEM FÉNYÉBEN**

Lehet-e a lélek halhatatlanságát bizonyítani? - A kérdés megválaszolása elsősorban attól függ: mit értünk bizonyításon.

Ha csak azt a gondolatmenetet tekintjük bizonyításnak, amelynek eredményei minden értelmét használó ember számára kényszerítő jellegűek, akkor a lélek halhatatlansága nem bizonyítható.

Jegyezzük meg mindjárt, hogy ennek a feltételnek tulajdonképpen semmiféle gondolatmenet sem tesz eleget, még a matematika levezetései sem. Hiszen egy gondolatmenet meggyőző ereje mindenekelőtt attól függ, elismeri-e valaki a kiindulópontok érvényességét, vagy sem. Már pedig a mai tudományelmélet tisztában van azzal, hogy a matematikai levezetések kiindulópontjainak, az axiómáknak nem szabad ugyan ellentmondaniok egymásnak, de ettől eltekintve bizonyos mértékben mindig önkényesek.

Még egy másik okból sem igen beszélhetünk „kényszerítő erejű” gondolatmenetekről. U. i. minden megértésben mindig igen sok (a képzettség fokától, az érdeklődéstől, az élettapasztalatoktól, az érdekeltségtől, az illető általános beállítottságától stb. függő) tényező játszik szerepet, és ezek egyenként, még inkább együttesen kizárják, hogy a belátás mintegy „automatikusan” jöjjön létre. Egy állítás igazságának felismerése tehát mindig függ az ember saját állásfoglalásától is. Mivel automatikusan előidézhető bizonyosságról sohasem lehet szó, azért jogunk van bizonyításról beszélni minden olyan esetben, amikor valaki meggyőződésének igazolására logikusan összefüggő érveléssel áll elő. A következőkben azt akarjuk megmutatni, hogy a félek halhatatlansága ebben az értelemben bizonyítható, vagyis hogy igen komoly érvek szólnak mellette.

Miről van szó akkor, ha lélekről beszélünk?

Mindenekelőtt legalább nagyjából tisztáznunk kell, mit jelent a „lélek” szó. Ezen a ponton rögtön szembekerülünk egy nehézséggel: Amit léleknek nevezünk, az nem azonosítható olyan egyszerűen, mint ahogy a kezünk ügyében lévő tárgyak vagy akár a saját testünk esetében megszoktuk. Hiszen a lélekre nem tudunk ujjunkkal rámutatni. Már maga ez a tény sokakban felkelti a gyanút, hogy a lélek talán csak képzeletünk terméke. Ez azonban csak akkor következne az előzőkből, ha a valóság egésze nem lenne más, mint egymástól különböző, minden esetben érzékelhető tárgyak egyszerű összege, halmaza. Már pedig biztosan nem így van. Az ilyen fajta valóságfelfogás teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tényezőt, amely feltétele annak, hogy valamit egyáltalán velünk szemben álló tárgyként fel tudjunk ismerni. Ez a tényező, amely nélkül soha semmit sem tudnánk tárgyként megismerni, vagy mint tárgyat használni, saját tudatos voltunk, pontosabban **ön tudatosságunk**. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, noha nem úgy adott, mint a körülöttünk lévő tárgyak, vagy akár saját testünk.

Ezzel a megállapítással persze még nem tisztáztuk az ember öntudatos voltának természetét. Csak arra akartunk már bevezetőben rámutatni, hogy minden tárgyi ismeretünk háttérében jelen van egy teljesen soha nem tárgyiasítható mozzanat: az öntudat. Mi ennek a ténynek a jelentősége?

Az öntudat és az anyagi tényezők viszonya

A döntő kérdés, amellyel foglalkoznunk kell, a következő: Megmagyarázhatják-e az öntudatot, vagyis az ember szellemi voltát, pusztán anyagi tényezők? Vagy másképpen: Visszavezethető-e az, amit léleknek nevezünk, mindenestül anyagi tényezőkre?

Mivel a lélek - mint már mondtunk - soha sincs számunkra egyszerűen tárgyként adva, azért erre a kérdésre csak úgy tudunk válaszolni, ha elemezzük az ember „szellemi tevékenységeit”, és megpróbáljuk kideríteni, mi az, amit ezek feltételeznek. Miről van tehát szó a „szellemi tevékenységek” esetében? Olyasvalamiről-e, ami alapjában véve csupán biológiai, fiziológiai, végeredményben pedig fizikai folyamatok következménye? vagy pedig olyasvalamiről, ami pusztán ezekből a folyamatokból nem értelmezhető? Utóbbi esetben a szellemi tevékenységek feltételeznek egy olyan — az ember létét meghatározó — valóságot, amely nem anyagi természetű.

Kérdésünk első pillantásra igen világosnak tűnik. Mégis egy alapvető kétértelműség rejtőzik benne. Ezért mindenekelőtt meg kell határoznunk pontos értelmét.

Mert mit is jelent valamit valami által megmagyarázni, valamit valamire visszavezetni? — Jelentheti azt a kérdést: vajon az öntudat, az „emberi szellem” az anyagi világ fejlődésének, evolúciójának terméke-e. Ha ezt jelenti, akkor véleményünk szerint fenntartás nélkül igennel kell válaszolni. Csakhogy ez (sokak nézetével ellentétben) még nem hozza magával, hogy az ember szellemi tevékenysége — illetve ennek forrása, az öntudat, a lélek — nem más, mint a fizikai értelemben vett anyag nagyon magas fokú és bonyolult organizációjának következménye. Aki így vélekedik, az nem értette meg az evolúciót. Annak lényege ui. az, hogy a magasabbrendű ugyan az alacsonyabbrendűből ered, de — mivel ténylegesen többletet jelent vele szemben — nem magyarázható meg belőle maradék nélkül. Ha ezt megértettük, akkor világos lesz, hogy miért különböztetjük meg a „valamire való visszavezetésnek” két értelmét: **a lélek fejlődéstörténetileg ugyan az anyagi világ evolúciójának eredménye, ebből azonban még nem következik, hogy anyagi folyamatokból maradék nélkül értelmezhető.** Ez utóbbi értelemben véve tehát nemmel kell válaszolnunk kérdésünkre: visszavezethetők-e a szellemi tevékenységek a fizika értelmében felfogott anyagra? A szellemi tevékenységek esetében ui. egy olyan többlet jelentkezik, amely nem lehet fizikai folyamatok eredménye. Ha ezt ki tudjuk mutatni, akkor nyilvánvaló, hogy az ember nem tekinthető csupán anyagi létezőnek abban az értelemben, ahogy a biológia vagy a fizika beszél az anyagról.

A szellemi tevékenységben jelentkező „többlet”

Ez a többlet sokféleképpen megmutatkozik. A lényege mindig az, hogy az ember különböző szellemi tevékenységeiben egy feltétlen mozzanatra bukkanunk, amely végeredményben arra utal, hogy az emberi létben magában jelen kell lennie egy feltétlen mozzanatnak.

1) Mi emberek képesek vagyunk az igazság megismerésére. Ezt a tényt nem lehet tagadni, mivel aki tagadja, már eleve kizárja magát minden értelmes eszmecseréből. Hiszen az is, aki elveti az igazság megismerhetőségét, meg

van győződve — feltéve, hogy komolyan beszél —, hogy igaz a tétele: „Az igazság nem ismerhető meg.” És ha ezt elismeri, de azt mondja: ez az egyetlen igazság, akkor már két igazságot ismert el, ti. azt, hogy az igazság megismerhető, és azt, hogy ez az egyetlen igazság. Továbbá el kell ismernie saját és mások létét és még sok egyebet. - Abból persze, hogy az ember képes az igazság megismerésére, nem következik még, hogy ez minden esetben könnyű dolog, és az sem, hogy tévedés nem fordulhat elő. Az azonban mindenesetre következik, hogy mint emberek rendelkezünk igaz ismerettel. Az igaz ismeret jellemzője, hogy a vele homlokegyenest ellenkező állítást feltétlenül kizárja. Ez pedig azt jelenti, hogy minden igaz ismeretben megvan a feltétlenség mozzanata: ami igaz, az nemcsak valaki számára, hanem mindenki számára igaz, mivel önmagában véve igaz, mivel a valósághoz, az objektív tényálláshoz igazodik. Ezért mondjuk azt, hogy az igaz ismeret objektív ismeret, s ennek következményeképpen szükségszerű és általános érvényű.

Már most a megismerésnek igaz volta, objektivitása, feltétlen érvényessége nem magyarázható meg a létrejöttét megmagyarázó tényezőkből. A megismerés folyamata ui. természettudományosan megfigyelhető emberi tevékenység, pszichológiai, biológiai, fizikai tény, ill. esemény. Csakhogy egy állítás nem azért igaz, ami által természettudományos módszerrel megvizsgálható folyamatként létrejött. Igazzá a racionális belátás által válik, amelyet éppen azért nevezünk racionálisnak, mivel megvan benne az, amit az igazság megragadásának, a feltétlen érvényesség felismerésének nevezünk. Mint természettudományosan megvizsgálható folyamatot azonban értelmi belátás nélküli, „természeti” erők hozták létre, anyagi erők, amelyek nem tudnak különbséget tenni igaz és téves között. Végeredményben tehát azt állítjuk, hogy a racionális lényegében soha nem magyarázható meg maradék nélkül olyan természeti erőkből, amelyek belátás nélkül működnek.

Ezt könnyen ki tudjuk mutatni. Hiszen senki sem tartja igaznak azt az állítást, azt a kijelentést, amelyről tudja, hogy belátás nélkül működő természeti erők eredménye. Annak, hogy valaki lázalmában félrebeszél, kétségtelenül megvan a természeti oka, de az ilyen beszédben nem keresünk igazságot, mert ezek a szavak, ezek a mondatok nem belátásból erednek. Tehát azt az állítást, amelyről ki tudjuk mutatni, hogy nem racionális tényezők eredménye, nem kell igaznak tekintenünk. Ez a felismerés áll Marx és Freud érvelésének háttérében, hogy ti. a vallásos meggyőződés nem racionális belátáson alapszik, hanem Irracionális félelmek és vágyak következménye. És ha valóban kimutatható lenne, hogy Istennek és a túlvilágnak gondolata nem alapvető emberi tapasztalatok értelmes (tehát helyes és igaz belátáson alapuló) értelmezéséből jött létre, hanem azért, hogy az elnyomott, kizsákmányolt, gyámoltalan ember valóságnak tartja irracionális vágyait, akkor minden okunk meg lenne rá, hogy a vallásos meggyőződést a mesék világába utaljuk, illetve udvariasabban kifejezve csupán társadalmi, illetve lélektani jelenségként kezeljük.

Az igazsághoz vezető értelmi ismeret tehát nem lehet pusztán értelmi belátás nélkül működő erők működésének következménye. Ezt a megállapítást nem érvényteleníti, inkább alátámasztja az a tény, hogy nem minden állítás igaz, pontosabban, hogy ennek következtében tudjuk: az igaz és a téves állítások között alapvető, feltétlen különbség van. Ha az egyes állításokban semmivel sem lenne több, mint az, ami az őket létrehozó természeti erők működéséből következik, akkor érthetetlen lenne: hogyan jön létre egyszer igaz, máskor meg téves állítás, és hogyan tudunk köztük különbséget tenni.

Valaki itt esetleg arra hivatkozik, hogy hiszen érzékszerveink is „tévednek”, mint pl. az optikai csalódások esetében, és — mondja — az értelmi tévedést

ennek mintájára kell elgondolnunk. Erre a válasz az, hogy a példa inkább az ellenkezőjét bizonyítja, azt ti., hogy az értelmi ismeret alapvetően különbözik az érzékléstől. Hiszen az érzéki csalódást nem érzékeljük, hanem érzéklő ismereteinkre reflektálva értelmünkkel ismerjük fel, hogy érzékszerveink nem minden esetben, sőt tulajdonképpen sohasem közvetítenek számunkra teljesen objektív ismeretet. Éppen annak tudata, hogy ismereteink bizonyos mozzanatait nem teljesen objektívek, bizonyítja a legvilágosabban, hogy rendelkezünk egy feltétlen állásponttal, amely minden szubjektivitás, azaz ismeretünk egyéni érvényessége fölé emel. Ismeretünk nem objektív mozzanatainak felismerése tehát egyik nyilvánvaló jele, hogy van benne valami feltétlen, minden szubjektivitástól független jelleg, azaz objektivitás is, ami csak anyagi erőkből nem magyarázható meg.

2) Egy másik fontos tény: különbséget tudunk tenni jó és rossz között, és tudjuk, hogy ez a különbség bizonyos esetekben feltétlen. Kétségtelen ugyan, hogy a jó és rossz fogalmának kialakulásában szubjektív tényezők fontos szerepet játszanak: lélektani eredetét tekintve elsősorban azt nevezzük jónak, ami nekünk kellemes, ami kielégít, ami gyönyörködtet, rossznak pedig azt, ami fájdalmas, kellemetlen, veszélyes. Azonban már akkor is, amikor ezeket felismerjük, nem pusztán észlelünk valamit. Anélkül, hogy elméletileg megfogalmazzunk, tudjuk: jó az, ami megfelel bizonyos követelményeknek, rossz pedig az, ami elmarad mögöttük. A maga „fizikai” mivoltában ui. minden dolog vagy esemény olyan, amilyen, se nem jó, se nem rossz. Ahhoz, hogy jónak vagy rossznak nevezhessük, valamihez viszonyítanunk kell őket. Ha tehát egyáltalán beszélni tudunk jóról vagy rosszról, akkor rendelkezünk egy normával, egy mércével, amelyhez viszonyítunk. Az ember tehát nemcsak azt tudja megismerni, ami éppen „előfordul”, hanem a puszta ténylegességen túl azt is, hogy valaminek milyennek kell lennie, hogy mi az eszmény. Már a dologilag nem létező „ideálisnak” ez a felismerése sem igen magyarázható meg pusztán fizikai, biológiai tényezőkből. Az persze igaz, hogy nagyon sok esetben ezt az eszményt, ezt a követelményt magunkból kiindulva határozzuk meg: azt tartjuk jónak, ami megfelel a saját (szubjektív) érdekeinknek. Így pl. jó időről akkor beszélünk, ha ez nekünk kedvező, és ez lehet egyszer napsütés, máskor meg eső, attól függően, hogy kirándulni akarunk-e menni, vagy pedig csapadékot várunk a vetésre. Világos azonban az is, hogy vannak esetek, amelyekben nem egyszerűen alanyi követelményeink szerint ítélünk. Ez a helyzet legalábbis akkor, amikor mi magunk is ezek alatt a követelmények alatt állunk, vagyis az erkölcsi jó és erkölcsi rossz esetében. Hiszen nem az az erkölcsi jó, ami számunkra éppen kellemes, hasznos, és nem az az erkölcsi rossz, ami számunkra nehéz, fájdalmas, veszélyes. Az erkölcsi jót és rosszat éppen az jellemzi, hogy feltétlen követelményként lép fel, és sokszor azzal jár, hogy azt, ami itt és most igen hasznosnak és kellemesnek tűnik, nem szabad megtennünk, illetve másvalamit akkor is meg kell tennünk, ha nagyon nehéz. Az erkölcsi követelmény feltétlensége persze elsősorban nem elméleti adottság. Ezért valójában nem is ott mutatkozik meg, ahol gondolkodunk róla, hanem ott, ahol az életben szembekerülünk vele egy kikerülhetetlen állásfoglalás, döntés formájában. Olyankor, amikor ártatlanok életéről, nagy igazságtalanság megakadályozásáról, vagy akár csak egy hálátlanság elkerüléséről van szó, minden ember tudja, hogy nem mindegy, ki miként viselkedik. Ebben az alapvető és letagadhatatlan „nem mindegy”-ben az erkölcsi jónak és rossznak abszolút, nem relativizálható különbsége és egyben magának az embernek bizonyos értelemben feltétlen volta mutatkozik meg. Mert ha az ember nem lenne valamiképpen feltétlen lény, akinek tettei minden

múlandóságuk ellenére örök érvényűek, akkor teljesen érthetetlen lenne, miért „nem mindegy”. Ha valóban minden elmúlik és semmi sem marad meg, akkor végeredményben nem lenne különbség igazságosság és igazságtalanság, szeretet és gyűlölet között. Mert az, hogy valaki kiváló tettei miatt az utókor emlékezetében egy ideig él (ha egyáltalán emlékeznek rá, és akkor is meddig?), biztosan nem tudja megalapozni a jó és rossz tettek között fennálló (és az önfeláldozó életben nagyon reálisan megmutatkozó) feltétlen különbséget.

3) Továbbá minden cselekedetünkben — főképpen azokban, ahol megtapasztaljuk erkölcsi felelősségünket — tudatában vagyunk, hogy ha nem is korlátlanul, de ténylegesen urai vagyunk cselekedeteinknek: tetteink tőlünk magunktól származnak, legalábbis bizonyos mértékben valóban rendelkezni tudunk önmagunk felett. Ezt nevezzük szabad akaratnak. És ez megint nem magyarázható meg pusztán anyagi erőkből. Hiszen a szabad akarat az a képesség, amelynek folytán pusztán önmagunktól el tudunk kezdeni egy okozati sort. Minden szabad tettben van tehát egy bizonyos teremtő kezdet és ennél fogva egy bizonyos feltétlenség. - És e tapasztalatunk közben nemcsak azt tudjuk, hogy ez meg az jellemző ránk, hanem főképpen az jellemző ránk, hogy ezt tudjuk. Az ember nemcsak tud, hanem tudja, hogy tud. Ezzel megint elérkeztünk az öntudathoz, tehát ahhoz, hogy az ember képes önmagát megragadni és átvilágítani. Egy alapjában véve mechanikus rendszer számára ez nem lehetséges.

Öntudatunk alapján tudjuk azt is, hogy akármilyen módon éljük is meg magunkat, az, akit megélünk, mi magunk vagyunk. A különböző élmények ezért ugyanarra a létezőre, ugyanarra az alanyra vonatkoznak, akiről úgy beszélünk, hogy „én”. Énünk tehát lényünk összetett volta ellenére egységes valóság: embervoltunkban jelen van egy alapvető egység. Egyszersmind azonban igaz az is, hogy énünk egységes volta ellenére többrétűek vagyunk. Ezért óvakodnunk kell minden „redukcionista” szemlélettől. Vagyis nem mondhatjuk azt, hogy az ember nem más, mint fizikai fogalmakkal leírható valóság. Amennyire tehát igaz az, hogy nem tarthatjuk magunkat kizárólag szellemi lényeknek, akik számára az anyagság elhanyagolható szempont lenne csupán, éppúgy igaz, hogy az ember nem tekinthető csak anyagi létezőnek, abban az értelemben, ahogy a biológia vagy a fizika beszél az anyagról.

MI tehát az ember?

Az ember a mondottak értelmében az a lény, aki sokféleképpen megnyilvánuló korlátoltsága ellenére a feltétlenség dimenziójában él. Vagyis a feltétlenség az ember mivoltához tartozik. Ezt alapjában véve mindenki elismeri, aki az emberi méltóságról beszél, illetve aki komolyan veszi azt, hogy a legfőbb érték valóban az ember.

Igaz ugyan, hogy a feltétlenséget az ember mindig csak olyasvalamivel kapcsolatban tapasztalja meg, ami maga nem feltétlen. A feltétlenség tényének és saját feltétlenségének megélése mindig csak bennfoglalt, háttéri tapasztalat: az ismeret közvetlenül valamilyen egyedi dologra vagy eseményre irányul. Megismerésének módja ugyanaz, mint saját öntudatosságunké, amellyel egyébként lényegesen összefügg, azaz sohasem „tárgyasítható” teljesen. Ez azonban eleve elvárható, hiszen a feltétlen, ha egyedi tárgyként megragadható lenne, már nem lenne az, ami, vagyis feltétlen.

Ha tehát az embert (azaz saját magunkat) nem valamilyen

részletszempontra szerint vizsgáljuk, akkor soha nem vonatkoztathatunk el a lényéhez tartozó feltétlenségtől. Ennek következtében minden ember valamiképpen tud az abszolút Valóságról, az Istenről, tekintet nélkül arra, hogy ennek kifejezetten tudatában van-e, hogy elismeri-e vagy tagadja. „Homo capax infiniti, homo capax Dei”: az ember a végtelennel viselő (azaz fogékony, nyitott a végtelen felé), megvan benne a képesség, hogy elérje és befogadja a Föltétlen Lényt, az Istent. Az emberben háttérileg, de ténylegesen meglévő feltétlenségnek ez a legmagasabb fokú megnyilatkozása. Ennek a feltétlenségnek - amely legmarkánsabban az isten ismeretben mutatkozik meg - mintegy visszája az, amit a lélek halhatatlanságának szoktunk nevezni: az ember lényének legalapvetőbb dimenziója szerint feltétlen, örökérvényű, minden korlátozottsága dacára valamiképpen abszolút lény. Az ugyanis, aki az Istent meg tudja ismerni, aki tehát valamiképpen maga is isteni, nem lehet mindenestül mulandó. Másképpen kifejezve: mivel az ember léténél fogva dialógusban tud állni az Istennel (amit végeredményben nem magának köszönhet), azért van benne valami, ami soha el nem múlhat

Ezen a ponton megmutatkozik, hogy a lélek halhatatlanságára vonatkozó filozófiai meg gondolás alapján véve — ha talán elvontabban is — ugyanazt a tapasztalatot fejezi ki, amely a vallásos, hívő ember meggyőződésének alapja: az Istennel való dialógikus viszony örök életet biztosít. Klasszikus módon fejezi ezt ki a 73. zsoltár 24-26. verse:

De most már mindig nálad maradok, hiszen megfogtad jobbomat. Szándékom szerint vezetsz majd engem, s végül fölveszel a dicsőségbe. Különben kim lenne a mennyben? De ha nálad vagyok, nem kívánok semmit sem a földön. Testem és szívem elenyészik, de sziklám és osztályrészem örökre az Isten. Ebben a szövegben megmutatkozik az imádkozó ember bizonyossága: az Istennel való kapcsolat döntőbb tény, mint a test enyészete. — Az ember szellemi, feltétlen, a teljes valósággal szemben nyitott volta alapvetőbb tapasztalat, mint a mulandóság, még akkor is, ha ez utóbbi érzékletes tapasztalatunk számára mindenképpen előtérben áll.

Hogyan kell elgondolnunk a lélek halhatatlanságát?

Az eddigiekben azt akartuk kimutatni, hogy az ember nem tekinthető mindenestül mulandó lénynek. Egy többféle módon megnyilvánuló alapvető tapasztalatra hivatkoztunk, amely megköveteli az ember személyes létének maradandóságát, el nem múló voltát. De ha ezt meg is állapítottuk, még egy egész sor kérdés nyitva maradt. Hiszen egyszersmind nagyon konkrét formában megéljük az ember anyagi voltát és mulandóságát is, amikor szembekerülünk a halál tényével, illetve amikor megtapasztaljuk, hogy szellemi tevékenységeink testünkhöz (agyműködésünkhöz) kötöttek. Ezért felvetődik a probléma: Hogyan egyeztethetők össze ezek a tapasztalatok létünk feltétlen mozzanatának felismerésével? illetve hogyan kell elgondolnunk az ember nem mulandó dimenziójának fennmaradását, vagyis azt, amit a lélek halál utáni létének nevezünk?

Ez a kérdés persze, akármilyen fontos is, mégis másodrangú azzal szemben, amely eddig foglalkoztatott, és amelyre azzal a megállapítással feleltünk, hogy minden emberben ténylegesen jelen van egy örökérvényű létmozzanat. Ha a „hogyan” problematikus, számunkra teljesen át nem látható is, ez nem lehet döntő érv, amennyiben maga a tényállás jól megalapozott. A lélek halál utáni létmódjára nézve eleve számolnunk kell azzal, hogy nem

fogunk tudásvágyunkat kielégítő megoldáshoz eljutni. Ennek oka egyszerű. Emberi gondolkodásunk természetéből kifolyólag azok az eredmények győznek meg minket legkönnyebben, amelyek szemléletesek és fogalmilag világosak. Már pedig ebben a kérdésben nem számíthatunk ilyen megoldásra. Jelen létállapotunkban ui. a lélek mivolta számunkra - már láttuk - mindig csak úgy van adva, mint öntudatunk, azaz nem teljesen tárgyiasítható módon. Az a tényező tehát, amely minden objektív ismeretünk alapja - a szellemi lélek - maga nem teljesen objektíválható, mivel minden földi ismeret az érzéklés kapcsán jön csak létre.

Hogyan létezik a halál után az, ami az emberben nem mulandó, vagyis hogyan létezik a szellemi lélek, ha a test elenyészik? Erre a kérdésre a mondottak értelmében első megközelítésként negatív választ kell adnunk: a lélek halál utáni létét nem szabad úgy elgondolnunk, mint a földi élet egyszerű folytatását. Nincsen már térbeliség és időbeliség, úgy, ahogy most megéljük. Ez egyébként nem jelenti, hogy az emberi szellem, a lélek mindenestül időtlenné válik, és hogy semmiféle viszonya nincsen már a térbeliséghez.

Pozitív módon csak annyit tudunk mondani, hogy a lélek a saját feltétlenségét teljes nyilvánvalósággal felismeri. Az öntudat minden közvetítés nélkül jelen van önmaga számára, teljesen átlátja, minden viszonylatában ismeri önmagát, és ennek következtében a lét egésze ismertté válik számára. Az ember szellemi, el nem múló mozzanata szembekerül az Abszolút Létezővel, az Istennel. Ez boldogító vagy megsemmisítő élmény lehet számára, attól függően, hogy felelősségteljesen vagy felelőtlenül élt szabadságával.

Mi a test és mi a lélek?

Az imént mondottak még nagyon sok kiegészítésre, további magyarázatra szorulnának. A felmerülő kérdéseket az adott keretben nem tárgyalhatjuk részletesen. Csak néhány vázlatos megjegyzésre szorítkozunk az anyag és szellem viszonyáról általában, továbbá az emberi test és lélek különleges viszonyáról.

1) Téves az a nagyon elterjedt, de valójában naiv, igazán át nem gondolt nézet, hogy mivel állandóan dolgunk van az anyaggal, pontosan tudjuk, hogy micsoda. Karl Rahner szögezi ezt le egyik fontos munkájában (Die Hominisation als theologische Frage, in: Overhage-Rahner, Das Problem der Hominisation, Freiburg, Herder 1961, főképp 44-55.0.). Ha a természettudománytól várjuk a kérdés megoldását, nem fogunk világos választ kapni, mert az módszere értelmében az anyagi folyamatok között fennálló, mérhető viszonyokat vizsgálja, s fel sem teszi magának a kérdést: mi „az” anyag? Ezért ha valaki azt mondja: anyagon értem azt, ami objektív valóságként van adva, akkor ezt úgy fogadhatjuk el, mint egy terminológiának megadását: ebben az értelemben anyagnak nevezzük mindazt, ami valamiképpen van. Egyben azonban rá kell mutatnunk: ezzel még semmiképpen sem állapítottuk meg, mi igazából az objektív valóság, hanem csak annyit mondtunk, hogy a valóság minden különbözősége ellenére alapvetően egységes. De pontosan ez az egység nem lesz érthető, ha a valóság egészét anyagnak mondjuk. Az egységnek ui. többnek kell lennie a részek egyszerű összegénél.

Ezzel szemben azt, hogy mi a „szellemi valóság”, kétségbevonhatatlanul és mintegy önmaga által tudjuk, ha egyáltalában tudunk valamit. Mert akármit is tudunk, azt mindenképpen tudjuk, hogy mi magunk vagyunk az, aki tud és megismer. Vagyis minden ismeret háttérében ott van az öntudat, amely által jelen vagyunk önmagunk számára, amely által maga a lét tudatossá válik bennünk. Az öntudatban létre jövő tapasztalat, a „szellemiség”

megtapasztalása elsődleges adottság olyan értelemben, hogy ha egyszer létrejött, önmagát magyarázza. Mivel pedig létünk nem magyarázza meg önmagát, azért másra, egy tőlünk különböző létezőre vagyunk utalva ahhoz, hogy megismerésünk és ebben öntudatosságunk ismertté válhasson számunkra. - így az után öntudatos voltunkból kiindulva meg tudjuk mondani, hogy mi is az anyag, ti. az, ami nem rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, azaz az önmaga számára való jelenléttel. Anyagi tehát az a valóság, ami (egy hegeli kifejezéssel élve) bizonyos mértékben elidegenedett önmagától. Ebből azonban az is következik, hogy nem létezik „pusztán anyagi valóság”: ami ugyanis teljesen elidegenedett önmagától, az maga a nemlét, a semmi. Minden, ami valamiképpen van, bizonyos - bár talán csak nagyon kezdetleges — fokban „magánál van”, vagyis megvan benne annak csírája, ami a tudatos lét fokán, mint szellemi valóság jelentkezik. A szellem kizárólagos ellentéte tehát csak „az anyagság, mint olyan”, nem pedig a konkrét anyag. Ezért érthető, hogy az anyagi világ evolúciója létre tudta hozni az öntudatos, szellemi lényt, az embert. Persze ebben az evolúcióban, végeredményben Isten teremtő ereje működik, neki köszönhető, hogy a dolgok önmagukat fejlesztik.

2) Az ember egység, de egyszersmind kettősség is. Hosszú ideig a keresztény antropológiában, főképpen vulgáris változatában meglehetősen dualista szemléletmód uralkodott. Az utóbbi 10-15 évben viszont sokan úgy kiemelték az egységet, hogy sok esetben már szinte véteknak számított, ha valaki a lélekről mert beszélni. De akármilyen nehéz is, mindkét szempontot együttesen kell érvényre juttatni. Ezért a test és a lélek viszonyát csakis úgy lehet leírni, mint a különbözőek azonosságát és az azonosak különbözőségét. A kettő bizonyos szempontból ugyanaz a valóság, más szempontból azonban nem ugyanaz. Ugyanaz, amennyiben a lélek (amint ez az öntudatban megnyilvánul) minden emberi életműködés egysége (nemcsak azt tudom, hogy fáj a fogam, hanem azt is, hogy tudok), és amennyiben az öntudat a konkrét emberi élő anyag — önmagát felülmúló - fejlődésének terméke: belőle jött létre, tehát egységben van vele. Nem ugyanaz, amennyiben az, ami által az ember a feltétlenség dimenziójában él, és az, ami által mulandó, nem lehet mindenképpen azonos.

Az önálló (szubsztanciális) létezés elsősorban az öntudatban valósul meg, vagyis ott, ahol a lét a maga számára jelen van, és csak másodsorban az öntudattal nem rendelkező anyagi tárgyban. Ezért a szó elsődleges értelmében a szellemi létezőnek van önállósága, az áll meg önmagában.

Az ember földi életében csak akkor tudhatja, hogy tud, ha egyszersmind valami mást is tud. Ez az oka annak, hogy az öntudat megnyilvánulása jelen körülményeink között függ az ember életműködéseinek normális lefolyásától. Ebből azonban nem következik, hogy az öntudat csupán az ember életműködéseit kísérő jelenség. Az öntudatban megélt feltétlenséget és egységet csak a valóság egészére nyitott, feltétlen és ezért el nem múló jelleg magyarázza meg.